

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2024. – С. 41–48
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2024. – pp. 41–48
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2024.58.41-48>
hj.chnu.edu.ua

УДК 316.422+342.4;340.12 (045)

© Михайло Юрій* (Чернівці)

ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПЕРЕБІГ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ У ХХ СТОЛІТТІ

У статті Перша світова війна розглядається як перехідний період від ідеології Просвітництва до формування світу масової людини. Формуються специфічні риси цієї війни, які радикально відрізняють її від попередніх конфліктів різного масштабу. Показано, що Перша світова війна відкрила і випробувала нові можливості контролю над людиною, а також стала початком культурної катастрофи в загальносвітовому масштабі. Перемагають ідеологія і практика, побудовані на переконанні в тому, що можна змінити людину при зміні зовнішніх форм її існування. Після формального закінчення Перша світова війна продовжилася як у внутрішній, так і в зовнішній політиці європейських країн, в першу чергу в Німеччині, Росії, а згодом СРСР. Це знайшло своє вираження в трудових арміях, у посиленій масовій пропаганді, в установленні тоталітарних режимів, які отримували свою силу в установці на постійну боротьбу. Вказано на особливу роль, поряд з тоталітарними різновидами більшовизму і фашизму, інтегрального націоналізму. Підкреслено, що у підсумку Перша світова війна відкрила можливість переходу до масової людини.

Ключові слова: війна, ідеологія, пропаганда, більшовизм, фашизм, інтегральний націоналізм, людство, маса.

Mykhailo Yurii (Chernivtsi)

THE IMPACT OF THE FIRST WORLD WAR ON THE COURSE OF HISTORICAL EVENTS IN UKRAINE AND IN THE WORLD IN THE 20th CENTURY

Abstract. The events of the First World War contributed to the birth of Bolshevism and fascism. In fact, this war was a prelude to the Second World War. The First World War is rightfully considered the initial catastrophe of the 20th century due to the drastic changes it caused, as well as due to the consequences that appeared a long time after the war. With the end of the First World War, the era of empires ended. During the First World War, man encountered modern weapons and new technology for the first time. It was a war of masses and machines. Before the war, as well as at its beginning, people had no idea how long it would last and what it would look like. After a happy time of peace, the war was an extraordinary shock. Millions of people, almost a whole generation, did not return from the front, and those who returned were neither physically nor mentally healthy. The First World War marked the beginning of the 20th century. It was a turning point in European thinking, for which it seemed that everything that was before began to appear as a moral and cultural impasse, since this war marked the beginning of an era of violence and totalitarianism. Soldiers went to war as heroes, and returned defeated and humiliated. Significantly gender roles changed as the emancipation process was launched during the war.

The result of the First World War was the collapse of empires and the emergence of new states and state entities with their latest ideologies and identities. Hatred of other nations – something new for the people of that time – became a state doctrine. The First World War was the first war in which state

* д.і.н., професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

propaganda mobilized all the media of the time (newspapers, film magazines, posters) to incite hatred. Humanistic ideals failed, and the state, based on the impure, educated the next generations. In this way, the political, ideological and psychological foundations for the birth of Bolshevism and National Socialism were laid.

Keywords: war, ideology, propaganda, Bolshevism, fascism, integral nationalism, humanity, mass.

Постановка наукової проблеми. Тема Першої світової війни на сьогодні особливо жваво обговорюється і як ніколи сакральна. Це пов'язано, крім виявлення історичних, політичних витоків цієї війни, ще і з війною Росії проти України, у яких простежується багато паралелей. Виникають також питання про роль монархів, а також про вину за війну і про мілітаристську ейфорію того часу. Підсумком Першої світової став крах імперій і поява нових держав та державних утворень з їх новітніми ідеологіями й ідентичностями. Ненависть до інших націй – дещо нове для людей того часу – стала державною доктриною. Перша світова війна стала першою війною, в якій державна пропаганда мобілізувала всі засоби інформації того часу (газети, кіножурнали, плакати) для розпалювання ненависті. Гуманістичні ідеали зазнали краху, а держава, заснована на нечисті, виховала наступні покоління. Таким чином були закладені політичні, ідеологічні і психологічні основи для зародження більшовизму і націонал-соціалізму.

Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми. Дослідження історичного наукового простору періоду Першої світової війни можна поділити на певні етапи. 1) 1918-1929 рр. відбувалося початкове накопичення історіографічного доробку та публікація як офіційних, так і засекречених внутрішніх та міждержавних документів.; 2) 1930-1953 рр. – період існування історичних досліджень в умовах політичного культу Сталіна; 3) 1953-1960 рр. – період первинних спроб альтернативного висвітлення подій Першої світової війни не лише як передумови світових соціалістичних перетворень; 4) 1970-1989 рр. – період політизації історичних досліджень в умовах холодної війни та ізоляції наукових шкіл; 5) 1990 – по теперішній час – формується критичний підхід, створюється нова альтернативна історіографія війни¹. Проблеми Першої світової війни і її вплив на історичні події в XX ст. порушуються в працях Л.Гуцало², Я. Калакури, В. Коцура, О. Рафальського³, О. Ресента⁴, С. Трояна⁵ та ін. В названих роботах розкривається в тій чи іншій формі вплив Першої світової війни на суспільно політичні події у XX столітті.

Мета статті полягає у висвітленні впливу Першої світової війни на перебіг історичних подій у XX ст.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Бог помер ще до Першої світової війни, яка до початку Другої світової називалася «Великою». Про це оголосив Ф. Ніцше, а одразу після війни О. Шпенглер констатував сутінки Європи. Можна вважати, що ці дуже різні події пов'язані між собою глибинним внутрішнім зв'язком, і тектонічний зсув у становищі й духовній самосвідомості європейських націй, який відбувся на початку XX ст., не випадково маркується цими двома констатаціями. До Першої світової війни ми спостерігаємо неухильне зростання (починаючи від епохи Відродження) політичного й економічного значення європейських держав, домінування християнської Європи, що несла світові прогрес і процвітання. Перша світова війна покінчила з християнським Богом і заодно з прогресом. Під Верденом і на Соммі вона зримо перетворила до цих горду європейську людину в масу. Мабуть, варто почати з питання: чим Перша світова війна відрізнялася від попередніх?

Враховуючи те, що в армії було мобілізовано понад 70 млн осіб, зрозуміло, що у війні брали участь в основному не солдати, а цивільне населення, переодягнене у військову форму. Отже, це виявився перший повномасштабний варіант війни народів, а не урядів.

Відповідно, радикально змінився масштаб воєнних дій – солдат уже в принципі не усвідомлював, якою частиною битви він є. В просторовому сприйнятті солдатів не було більше полів битв у традиційному розумінні – тільки окремі ділянки фронту, по яких вівся артилерійський вогонь⁶.

Почалося широке використання зброї масового ураження. Людей почали травити газом, як пацюків. Теодор Адорно сказав, що після Освенцима не можна писати вірші. А чи можна їх писати після Іпра? З цього часу війна перестає бути битвою між людьми, які дивляться один одному в очі. (Можна згадати епізод з «Трьох товаришів» Е. М. Ремарка, коли Кестер згадує очі збитого ним юного англійського льотчика).

Вперше (під Соммою) з'явилася тактика, відома як «артилерійська підготовка»: кілька годин або навіть днів бомбардувань, щоби потім пішла піхота. І це також пізніше стає нормою.

Війна кінцево стала сірою, на відміну від попередніх війн, де були червоні, синьо-білі, фіолетові, зелені кольори різних національних армій і різних родів військ.

Починається перемішування людських мас у масштабах планети. Англія залучає австралійців, канадців та індусів. Франція завозить для роботи на заводах сотні тисяч жителів зі своїх колоній і ще китайців-контрактників. Воювали французькі зуави, китайці будували дорогу до Мурманська в Росії і порт.

Змінюється співвідношення статей. Якщо раніше жінки відігравали у війнах лише пасивну роль, то в цій війні у всіх країнах, що воювали, жінки починають замінювати чоловіків на заводах і фабриках. Таким чином готується те, що стає фактом в останній третині XX ст.: зрівняння статей не тільки в правах (за які боролися суфражистки), але й у всіх сферах суспільного та індустріального життя.

Масове використання пропаганди. Почали активно використовувати різноманітні засоби масової інформації: газети, фотографії, радіопередачі. Вороги перетворилися на тварин. Перша світова війна не тільки відрізнялася від попередніх війн, вона виявилася фатальною для наступного формування народів у єдине людство. Ця війна відкрила кінгстони, і в житті людства почали реалізовуватися ідеології масової людини, що виникли в попередньому столітті. Інакше кажучи, в європейському менталітеті і відповідній ідеології кінцево поселяється ідея масової, безособової людини, що стала засобом для розв'язання певних вищих завдань, метою яких є благодать цієї ж масової людини. Війна змінила усталені форми існування людей і народів⁷.

У Європі Перша світова війна стала каталогізатором процесу масовізації, який Х. Ортега-і-Гассет назвав «повстанням мас». Зокрема, цей процес виявився у всеєвропейській популярності такого руху, як фашизм. Говорячи про фашизм, зазвичай згадують Німеччину, інколи Італію. Але після Першої світової війни це були не тільки націонал-соціалістична робітничка партія в Німеччині і національна фашистська партія в Італії. Були фалангісти в Іспанії, хорватські усташі, представники Національного союзу в Португалії, румунські залізногвардійці, лануаці у Фінляндії тощо. У більшості названих країн фашизм зростав на ідеї національного відродження. В Росії, ще до закінчення Першої світової війни владу захоплює партія більшовиків і встановлюється диктатура пролетаріату в селянській країні. Починається Громадянська війна і переорювання суспільства з перетворенням його на однорідну масу. Адміністративна машина опинилася у руках більшовиків і вони, скориставшись її можливостями повною мірою, послідовно відсікали «не наших» від друку і взагалі від можливості виражати свої погляди. Вже через два дні після захоплення більшовиками влади вийшов Декрет про друк. На його підставі з жовтня 1917 р. по червень 1918 р. припинили своє існування понад 470 опозиційних газет⁸. Спочатку це викликало обурення – вже дуже різко розходилося це з тими гаслами, під якими більшовики йшли до влади, але потім звикли, і дірки в розумінні почали закривати пропагандою. Була вибудована пропагандистська машина, що не мала собі рівних. Класова ідеологія боролася за повне заповнення духовного простору. Навіть письменники – «інженери людських душ» – починають представляти народ як безлику масу (достатньо згадати «Залізний потік» О. Серафимовича, «одиниця-нуль» В. Маяковського). 18 червня 1917 р. З. Гіппіус записала в щоденнику: «Скрізь руїна, розбрат. «Більшовизм» припав до впадоби нашій темній, неосвіченій, розбещеній рабством і війною, масі. Проти тупого і тваринного заклоту не можна довго триматися настановами. А заклот піднімається бездумний і тупий. А що, якщо дуже довго Росія перебувала в рабстві? Що, якщо завмерла, і тепер, відновившись, не оживає, а розкладається?»⁹

А в цей самий час у націонал-соціалістичній Німеччині акцент був зроблений на відродження національної міфології. «Справжній націонал-соціаліст підкреслює свою кровну і душевну спорідненість з давніми германцями, з людьми бога Півночі. Попередня робота була зроблена в рамках вагнерівства і вже існуючого націоналізму, і коли виринув Гітлер, серед німців було більш ніж достатньо Хорстов, Зіглінд і т.д.»¹⁰.

Отже, це був варіант язичницької реставрації, на відміну від «науково обґрунтованого» російського комунізму.

На відміну від Німеччини, спочатку в Росії, а згодом у Радянському Союзі Велика війна оголошується імперіалістичною і ганебною. Незважаючи на те, що в Першій світовій війні загинули

в півтора десятки разів більше людей, ніж під час громадянської, про неї просто постарались забути – вона розглядалася лише як прелюдія до більшовицького жовтневого перевороту і громадянської війни. В радянський час всі поховання солдат і офіцерів Першої світової війни на території СРСР були знищені.

Природно, що тоталітарні режими відповідно до своїх ідеологій, починають репресії, які проявилися як у масових розстрілах, так і в тому, що населення поділили на групи, частина яких була оголошена чужими. У Радянському Союзі, а до того в Росії, це були дворяни, священники, члени інших, крім більшовицької, партій. У Німеччині – комуністи, католицькі священники, євреї та інші «неповноцінні» нації. Спочатку їх офіційно обмежують у правах, а вже з кінця 20-х рр. розміщують у концентраційні табори для превентивної ізоляції непотрібних елементів. У Радянському Союзі, як і в нацистській Німеччині, табори символізували ідеології, побудовані на різкому поділі між причетністю і виключенням, в рамках обидвох режимів табори функціонували як інструменти «ідеологічної війни», метою яких було знищення ворогів. Принципова новизна ситуації полягала в тому, що людей ув'язнювали не за те, що вони зробили, а за те, що вони могли зробити або просто за приналежність до певної соціальної чи національної групи. Варто зауважити, що практика концентраційних таборів мала різні підстави в СРСР і Німеччині. Але ідеологічна логіка їх створення одна і та сама. І спільне в них те, що в них розміщувалися не зовнішні вороги або полонені, а внутрішні, і що це робилось превентивно. Фактично йшлося про вирівнювання населення шляхом усунення всіх, що так чи інакше вибивалися із загального ряду, над середнім рівнем, і, таким чином, про створення можливості для абсолютного маніпулювання. Ханна Арендт пише, що «заходи, вжиті Сталіним при введенні першого п'ятилітнього плану в 1928 р., коли він володів майже повним контролем над партією, підтверджують, що перетворення класів у маси і відповідно викорінення всілякої групової солідарності є умовою *sin qua non* тоталітарного панування»¹¹.

Очевидний зв'язок між Першою світовою та ідеєю трудових армій чітко виражена Л. Троцьким, наприклад, у його доповіді від 23 січня 1920 р.: «Якщо нам необхідно переходити до трудової повинності у широкому масштабі, використовувати сотні тисяч і мільйони селян для господарських потреб, ми їх не зможемо мобілізувати через професійні союзи. Їх можна буде мобілізувати тільки переважно при застосуванні воєнних методів. Їх доведеться організувати в трудові організації, доведеться надати їм форми організації, близькі до воєнних – трудові команди, робітничі батальйони. Оскільки там ми будемо мати маси, які ще не пройшли навчання в профспілках, доведеться робити організації переважно воєнні. Ми маємо вже такі організації в особі наших армій. Таким чином, їх потрібно використати, пристосувати до господарських завдань»¹². Ідеологія боротьби як продовження війни іншими засобами дала назву і Німецькому трудовому фронту, який очолив вірний соратник Гітлера Роберт Лей.

Отже, засіб-диктатура виявився набагато сильнішим за завдання – демократії. А інтелігентська мрія про місцеве самоуправління або незалежний суд реалізувалася у будівництві колгоспів і злочинних трійках. Отже, можна стверджувати, що світова війна продовжувалася як фізично (особливо якщо мати на увазі світову революцію), так і переходячи на інші площини: політичну, ідеологічну, культурну, економічну. Продовження війни іншими засобами через двадцять один рік після Першої світової призвело до її продовження, що тривало ще майже шість років. Це мало катастрофічне значення для менталітету європейців та жителів інших країн і дуже важливе значення для людства загалом. Змінюється духовна атмосфера, що формувалася від епохи Просвітництва до початку двадцятого століття. Варто дещо зауважити. Обвалилася ідея прогресу. Прогрес залишився в технологічній сфері, а моральність та удосконалення людства, про які так проникливо писав Н. Кондорсе, залишилися в минулому. Освальд Шпенглер будує свою метафізику історії в книзі «Сутінки Європи», яка виходить у кінці війни: 1-ша книга в 1918 р., 2-га – в 1922 р. Єдиного прогресу немає, є окремі культури, а цивілізації – це заключні фази культур, що не мають здатності до розвитку і ведуть до загибелі. Людство як таке – лише штучне поєднання різних культур. Ф. Хайек, зі свого боку, пише, що одне з найдивніших наслідків розвитку цивілізації, що проявилось під час Першої світової війни, полягало в тому, що культура, яка розвивається всупереч інстинктам, веде до того самого масового знищення інших¹³.

Індивідуалізм європейця, завойований з часів Реформації критичним розумом і перемогою в економіці капіталістичної системи, стає фікцією, ілюзією. Рационалізм Просвітництва стає під

питання дослідженнями З. Фрейда та А. Адлера. У простір раціонального прориваються хвилі несвідомого, що замикаються на еросі і владі. Але при цьому виявляється, що це несвідоме можна пояснити, а це означає, що індивідуалізм людини в найпотаємніших глибинах особистого ментального простору і навіть у її снах є чимось специфічним, та подібний до індивідуальних проявів інших особистостей. А коли в 1916 р. Карл Густав Юнг вводить поняття «колективного несвідомого», у людини щезає останній якір, за який чіплялася б її індивідуальність. Крім того, Карл Мангейм, що працював у Гейдельберзькому університеті в 20-х роках, створює соціологію знання і приходить до висновку, що знання, яке, згідно з ідеологами європейського Просвітництва, вважалося абсолютним, виявилось поділеним на ідеологію й утопію. Це знання виявилось виправданням існуючого становища на рівні колективного несвідомого певних соціальних груп. Тут соціологія з'єднується з психоаналізом і тим самим ще більше виправдовується ідеологія тоталітаризму.

Після Першої світової війни формується екзистенціалізм, який трактує людину як істоту, що набуває свою сутність у пограничних ситуаціях, тобто коли людина реально переживає страх щезнути. І ще одне: якщо XIX століття заповнене утопіями, то XX століття – антиутопіями. Олдос Хакслі і Джордж Оруелл замість Френсіса Бекона, Роберта Оуена, Ежена Кабе і Жуля Верна. Поряд з тоталітаризмом жорстким виникає тоталітаризм у неявній формі: йде активне усереднення світогляду. Пропаганда як система перевертає відношення «верх-низ»: верхам не потрібно збирати свідчення про низи, про їхні думки і реакції – вони диктують низам те, що ті мають мислити, формуючи рівень пересічної людини. Цікаво, що жорсткіший тоталітаризм у сфері ідеології вже після Другої світової війни почав програвати і в кінцевому підсумку програв своєму більш пластичному демократичному західному супернику.

Щодо України, то вже з літа 1914 р. українські землі стали ледь не основним театром воєнних дій на східному фронті, де й зіткнулися два ключові супротивники – Австро-Угорщина і Німеччина, з одного боку, та Росія – з іншого. Формально Україна не була стороною, що воює, оскільки не мала державної суб'єктності, але, будучи розділеною між двома імперіями, фактично перетворилася на неофіційного учасника. Трагедія українців полягала в тому, що одна частина з них була змушена воювати на боці Російської імперії, а інша – Австро-Угорської¹⁴.

Точної статистики щодо того, скільки українців воювали у арміях Російської імперії і Австро-Угорщини, скільки з них загинуло, було поранено, потрапило в полон, – немає.

Можна оперувати приблизними цифрами, які одержані на підставі розрахункового методу. В Російській імперії українці становили 18% населення, а в російській армії їх було 25-30% від загальної чисельності. Враховуючи цей показник, ми можемо розрахувати: якщо Росія мобілізувала 15 млн осіб, то українців серед них мало бути десь до 4 млн.

В Росії загинуло 2 млн 250 тис. осіб, отже, ми можемо говорити, що приблизно 600 тис. українських бійців загинули у російській армії. Поранених – 3,8 млн, тоді близько 1 млн українців зазнали поранень у російській армії.

Також під час Першої світової були значні втрати серед цивільного населення – понад 1 млн осіб, загинули від хвороб і голоду на території Російської імперії.

Скільки серед них було українців, говорити складно. Треба враховувати, що Перша світова охопила всі західні губернії Російської імперії – Царство Польське, Білорусь, Західну Волинь, Литву, Курляндію. Тому у цьому випадку частка українців може бути менша за 30%. Але за будь-яких умов, мова йде про кілька сотень тисяч загиблих українців.

Щодо Австро-Угорської імперії, то, згідно з офіційним переписом, серед 52-мільйонного населення Австро-Угорщини українці становили 8%. Використовуючи цей коефіцієнт, можна вирахувати, що з 9 млн мобілізованих до війська українців могло бути 700 тис. осіб. Загинули в Австро-Угорщині 1,5 млн осіб, тобто українців – близько 120 тисяч, поранено під час Першої світової було – 2,5 млн, а отже, українців – десь 200 тисяч. Галичина, Буковина були театром воєнних дій. Через голод, бойові дії, перебування в таборах могли загинути 200-300 тисяч. Тобто всього з боку Австро-Угорщини загинуло до 0,5 млн українців – і військових, і цивільних. Отже, загалом за, можливо, трохи завищеними оцінками, до 1,5 млн українців втратили своє життя під час Першої світової війни¹⁵.

Наслідки війни для України та українців, змушених воювати з обох сторін, були негайними, безпосередніми й тяжкими. Протягом усієї війни саме Галичина слугувала ареною найбільших і

найкровопролитніших побоїщ на Східному фронті. Її населення зазнавало страшних збитків від руйнувань та спустошень, спричинених воєнними діями, а також брутальністю як російського, так і австрійського командування, що не лише ігнорувало його національні інтереси, але й активно намагалося, особливо Росія, знищити український національний рух. Зокрема, варто сказати про Головну Українську Раду на чолі з авторитетним парламентським діячем Костем Левицьким.

Рада закликала всіх українців боротись за конституційну Австрію, їхнього найбільшого друга проти самодержавної Росії. Незабаром Рада висунула ідею створити всеукраїнський військовий загін. На неї відгукнулося понад 28 тис. національно свідомих юнаків, багато з яких належали до організацій «Січ», «Сокіл». Стурбовані можливістю виникнення великих українських військових загонів, впливові поляки у Відні зробили так, щоб на службу до Українського легіону прийняли лише 2,5 тис. осіб. Це було перше військове формування того часу.

За наказом царських властей було закрито всі українські культурні установи, кооперативні й періодичні видання. Вводилися обмеження на вживання української мови й робилися спроби впровадити в школах російську мову. Особливо масивних атак зазнала греко-католицька церква – цей символ західноукраїнської самобутності. До Росії вивозили сотні греко-католицьких священників, а натомість ставили православних попів, що схиляли селян до православ'я.

Війна негативно вплинула на стан промисловості і сільського господарства України. Вже в перші місяці війни було закрито майже 400 промислових підприємств, а в 1915-1917 рр. – понад 400. На десятках і сотнях заводів таі фабрик обсяг промислового виробництва скоротився на 30% і навіть 75%. Розвалювався транспорт, що викликало загострення продовольчої кризи. Зросли ціни, у сільському господарстві не вистачало робітників, реманенту, робочої худоби. Посівна площа у 1916 р. скоротилась на 1 млн 900 тис. десятин, валовий збір зерна порівняно з 1913 р. впав на 200 млн пудів¹⁶.

Говорячи про Першу світову війну, не можна не вказати на ті ідеологічні наслідки, які вона справила не тільки у світі, але й в Україні. Йдеться про інтегральний націоналізм Дмитра Донцова. Варто зауважити, що ті, хто не досліджував питання українського націоналізму, часто перебувають під враженням, що український націоналізм існував лише в одному вигляді – праворадикальному, що боровся за створення української етнічної держави всіма можливими способами, включно з тероризмом і геноцидним насильством. Як відомо, найбільш помітною такою групою була ОУН – Організація українських націоналістів, заснована у 1929 році. Вона стала популярною серед ветеранів і студентів, які розчарувалися у попередніх насильницьких і легальних методах боротьби за державу. Та насправді українські націоналісти були присутні майже у всіх ідеологічних таборах – вони були і соціалістами, і комуністами, і анархістами, і поміркованими консерваторами. Епоха крайнощів, якою було ХХ століття, характеризувалася не лише крайнощами насильства: і дві світові війни, революції, тоталітарні режими, геноциди – все на набагато вищому рівні насильства, ніж раніше, – але і крайнощами ідеологій: комунізм і фашизм витіснили ліберально-демократичні ідеї, відбулася криза лібералізму, а домінували крайні праві і крайні ліві ідеї. При цьому Україна опинилася в найбільш небезпечному місці – посередині між сталінізмом і нацизмом, постраждавши від обох.

Заява про те, що Київ захопила «фашистська хунта» після Революції Гідності, викликала до життя всі тези радянської пропаганди, що плекалися з часів Другої світової війни, такі, як те, що Степан Бандера й інші лідери ОУН співпрацювали з нацистською Німеччиною на східному фронті, замовчуючи при цьому, що Бандера з 1941 по 1944 р. перебував у німецькому концентраційному таборі. Але так само, як у часи Першої світової війни російська імперська пропаганда звинувачувала українських соціалістів і автономістів у співпраці з Центральними державами (Австро-Угорщина, Німеччина, Османська імперія, Болгарське царство), а основна ідея полягала в тому, що українські сепаратисти є зрадниками своєї справжньої держави, тому вони брали участь у закордонних змовах проти Росії¹⁷.

«Інтегральний націоналізм» – це, на думку самого Т. Ерлакера, є насправді евфемізм, який використовують для того, щоб позбавитися неприємних асоціацій зі словом «фашизм» і з режимами, що сповідували цю ідеологію в Німеччині й Італії. І хоча ОУН була, так би мовити, «антиінтелектуальною» організацією, тобто закликала до дій, а не до довгих інтелектуальних роздумів, вона все ж використовувала ідеї, які розвивали інтелектуали, і потім втілювала в життя. Ідеї «інтегрального націоналізму» зародилися у Франції. Визначення і принципи були сформульовані

Шарлем Моррасом і Морісом Барресом. Близькими були погляди сіоністів, зокрема Володимира Жаботинського, польських націоналістів, серед них Романа Дмовського, який так само вважав, що закон, моральність, гуманітарні міркування повинні підпорядковуватися національним інтересам і все, що входить у конфлікт із інтересами націоналізму – міжнародні співпраця чи демократія, – є шкідливими. Щодо самого Д. Донцова, то для нього бути українцем означало перш за все бути європейцем, частиною європейської цивілізації, де панує раціональність і порядок, і бути далеким від монгольської орди, як він називав різні режими в Росії, яку він вважав від природи деспотичною, архаїчною системою¹⁸.

Висновки. Перша світова війна залишила незабутній слід у соціально-політичній сфері. Після Першої світової війни Х. Ортега-і-Гассет пише: «Європа більше не впевнена, що править, і інший світ також. Історична верховна влада розпалася»¹⁹. Якщо до початку ХХ ст. Європа вирішує долю світу, то вже після першого етапу Великої війни виникає ідея Ліги націй, яка потім продовжена в ООН. В. Ленін говорить про всесвітню перемогу комунізму, про те саме говорять діячі Інтернаціоналу. Поряд з тоталітарними різновидами – більшовизмом і фашизмом, окреме місце посідає інтегральний націоналізм Дмитра Донцова, який зламав традицію лівих націоналістів-соціалістів, що була провідною в Україні його часу, які не любили державну владу так само, як вони ненавиділи насильство, хотіли звільнення широких мас і їхньої просвіти. Для Д. Донцова все це не мало значення. Його інтереси – держава, влада, війна. А Аристид Бріан у цей самий час озвучує ідею Пан-Європи. О. Шпенглер говорить про білу світову революцію, що поєднає в собі горизонтальну боротьбу між державами і націями з вертикальною боротьбою між провідними верствами народів та іншими верствами, тоді як на задньому плані вже почалася більш небезпечна – інша частина революції: напад на білих загалом з боку всієї маси кольорового населення Землі, повільно усвідомлюючи свою спільність (у книзі «Роки рішень» 1933 р.).

Отже, підсумком Першої світової війни стало те, що, втративши Бога, люди опинились один на один з надлюдською машиною знищення. Перша світова війна покінчила з прогресом, відділивши технологічний розвиток від духовного розвитку людини. Вона наявно перетворила людину на масу.

¹ М. Зеркаль, *Перша світова війна і Україна: Історіографія проблеми* [The First World War and Ukraine: Historiography of the problem], in «Історичний архів. Наукові студії», Миколаїв, 2015, Випуск 14, с. 158-165.

² Л. Гуцало, *Перша світова війна і Україна в сучасній українській історіографії* [The First World War and Ukraine in modern Ukrainian historiography], in «Інтерфорум: історія, політика, культура», 2017, № 4, с. 119-131.

³ О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій. *Антропологічний код української культури та цивілізації (у двох книгах)* [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization (in two books)]. Київ, ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020, Книга 2, 536 с.

⁴ О. Реєнт, *Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти* [Ukraine in the First World War: modern scientific and methodological accents], in «Проблеми історії України: факти, судження, пошуки», Київ, 2007, № 16, С. 88-103.

⁵ С. Троян, *Велика війна 1914-1918: витоки, характер, наслідки* [The Great War 1914-1918: origins, nature, consequences], Київ, Кондор, 2018, 536 с.

⁶ Й. Леонхард, *Ящик Пандори ХХ века: Первая мировая война* [20th Century Pandora's Box: World War I], in «Идеи и идеалы», 2015, № 3 (28), т. 1, с. 7-19.

⁷ G.P. Stanly, *A history of fascism 1914-1945*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1995, p. 71.

⁸ Г. Жирков, *Советская цензура периода комиссародержавия 1917-1919 гг.* [Soviet censorship during the commissar era 1917-1919], Москва, Аспект-пресс, 2004, с. 57-60.

⁹ З. Гиппиус, *Живые лица* [Living faces], кн. 1, Тбилиси, Мерани, 1991, с. 329-331.

¹⁰ В. Клемперер, ЛТІ. *Язык третьего рейха: записная книжка филолога* [LTI. The language of the Third Reich: a philologist's notebook], Москва, Прогресс-Традиция, 1998, с. 103.

¹¹ Х. Арентс, *Джерела тоталітаризму* [Sources of totalitarianism], Київ, Дух і літера, 2005, с. 18.

¹² Л. Троцький, *Мобилизация труда. Доклад на объединённом заседании III съезда Совнархозов и Московского Совета рабочих и крестьянских депутатов* [Mobilization of labor. Report at the joint meeting of the 3rd Congress of Economic Councils and the Moscow Council of Workers' and Peasants' Deputies], URL: <http://www.magister.ru/library/trotsky>

¹³ F. Hayek, *The Fatal Conceit*, University of Chicago Press, Routledge Press, 1988, p. 33.

¹⁴ О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій, *Антропологічний код української культури і цивілізації* [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization], Київ, ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020, кн. 2, с. 183.

¹⁵ А. Руккас, *Українці у Першій світовій: «На пострадянському просторі – непередбачуване минуле»* [Ukrainians in the First World War: «In the post-Soviet space – an unpredictable past»], URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014>

¹⁶ Я. Калакура, О. Рафальський, М. Юрій, *Ментальний вимір української цивілізації* [The mental dimension of Ukrainian civilization], Київ, Генеза, 2017, с. 332-346.

¹⁷ Т. Ерлакер, *Український націоналізм в епоху крайнощів: життя та часи Дмитра Донцова, 1883-1973* [Ukrainian nationalism in the era of extremes: the life and times of Dmytro Dontsov, 1883-1973], URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dmytro-doncov-doslidzhennia>

¹⁸ Т. Ерлакер, *Український націоналізм в епоху крайнощів: життя та часи Дмитра Донцова, 1883-1973*.

¹⁹ Х. Ортега-і-Гассет, *Бунт мас* [Rebellion of the masses], Київ, Основи, 1994, с. 132.

References

1. Arendt Kh., *Dzherela totalitaryzmu* [Sources of totalitarianism], Kyiv, Dukh i literatura, 2005, 540 s.
2. Erlaker T., *Ukrainskyi natsionalizm v epokhu krainoshchiv: zhyttia ta chasy Dmytra Dontsova, 1883-1973* [Ukrainian nationalism in the era of extremes: the life and times of Dmytro Dontsov, 1883-1973], URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dmytro-doncov-doslidzhennia>
3. Hayek F., *The Fatal Conceit*, University of Chicago Press, Routledge Press, 1988, 194 p.
4. Hippus Z., *Zhivye litsa* [Living faces], kn. 1, Tbylysy, Merany, 1991, 334 s.
5. Hutsalo L., *Persha svitova viina i Ukraina v suchasni ukrainskii istoriografii* [The First World War and Ukraine in modern Ukrainian historiography], in «Interforum: istoriia, polityka, kultura», 2017, № 4, s.119-131.
6. Kalakura Ya., Rafalskyi O., Yurii M., *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii* [The mental dimension of Ukrainian civilization], Kyiv, Geneza, 2017, 560 s.
7. Klemperer V., *LTI. Iazyk treteho reikha: zapisnaya knizhka filoloha* [LTI. The language of the Third Reich: a philologists notebook], Moskva, Prohress-Tradytsiya, 1998, 381 s.
8. Leonkhard Y., *Yashchik Pandory XX veka: Pervaia mirovaya voyna* [20th Century Pandoras Box: World War I], in «Idei i idealy», 2015, № 3 (28), t. 1, s. 7-19.
9. Orteha-i-Hasset Kh., *Bunt mas* [Rebellion of the masses], Kyiv, Osnovy, 1994, 424 s.
10. Rafalskyi O., Kalakura Ya., Kotsur V., Yurii M., *Antropolohichni kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii* [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization], Kyiv, ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020, кн. 2, 536 s.
11. Rafalskyi O., Kalakura Ya., Kotsur V., Yurii M., *Antropolohichni y kod ukrainskoi kultury ta tsyvilizatsii (u dvokh knyakh)* [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization (in two books)], Kyiv. ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Knyha 2. – 536 s.
12. Reient O., *Ukraina v Pershii svitovii viini: suchasni naukovo-metodolohichni aktsenty* [Ukraine in the First World War: modern scientific and methodological accents], in «Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky», Kyiv, 2007, № 16, S 88-103.
13. Rukkas A., *Ukrainci u Pershii svitovii: «Na postradianskomu prostori – neperedbachuvane mynule»* [Ukrainians in the First World War: «In the post-Soviet space – an unpredictable past»], URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014>
14. Stanly G.P., *A history of fascism 1914-1945*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1995, 628 p.
15. Trotskiy L., *Mobilizatsiya truda. Doklad na obyedinennom zasedanii III sezda Sovnarkhozov i Moskovskogo Soveta rabochikh i krestianskikh deputatov* [Mobilization of labor. Report at the joint meeting of the 3rd Congress of Economic Councils and the Moscow Council of Workers and Peasants Deputies], URL: <http://www.magister.ru/library/trotsky>
16. Troian S., *Velyka viina 1914-1918: vytoky, kharakter, naslidky* [The Great War 1914-1918: origins, nature, consequences], Kyiv, Kondor, 2018. 536 s.
17. Zerkal M., *Persha svitova viina i Ukraina: Istoriohrafia problemy* [The First World War and Ukraine: Historiography of the problem], in «Istorychni arkhiv. Naukovi studii», Mykolaiv, 2015, Vypusk 14, s. 158-165.
18. Zhyrkov H., *Sovetskaia tsenzura perioda komissaroderzhaviya 1917-1919 hh.* [Soviet censorship during the commissar era 1917-1919], Moskva, Aspekt-press, 2004, 358 s.